

УДК 338.24; 349.414; 349.6.322
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2019.4.4>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Міжнародної екологічної академії
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Романчукевич В.В.,

кандидат економічних наук, докторант
Університету банківської справи
ORCID: 0000-0001-9393-5590

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-LEGAL PROBLEMS OF FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDICATORS

У статті автори проаналізували сучасне розуміння поняття «сталий розвиток», спробували сформулювати вимоги, які необхідно враховувати у разі формування показників, що дають змогу оцінювати соціально-економічний та суспільно-політичний стан на предмет віднесення держави чи суспільства до території сталого розвитку. Адже загально визнаною метою держави і суспільства в умовах загострення глобальних викликів натеper стає саме забезпечення сталого розвитку. Тому відповідь на питання про можливість переходу суспільства, держави, економіки на шлях сталого розвитку потребує з'ясування наявності у соціально-економічному житті відповідної системи показників, які характеризують ситуацію як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному і локальному рівнях.

Проаналізовано наявні підходи до формування критеріїв оцінювання сталого розвитку країни або регіонів, виявлено основні недоліки таких показників. Запропоновано розглядати сталий розвиток як загальну систему комплексної взаємодії громадянського суспільства загалом та його структурних інституцій зокрема із навколишнім природним середовищем з виділенням таких підсистем впливу, як підсистема суспільного-державного розвитку, підтримуюча підсистема та природна підсистема.

Виокремлено та досліджено систему потенціальних можливостей суспільства, здатних забезпечити сталий розвиток, до яких віднесено: індивідуальний потенціал, соціальний потенціал, організаційний потенціал, інфраструктурний потенціал, виробничий потенціал, природний потенціал, нормативний та інституційний потенціал. Запропоновано такий набір індикаторів, які б урахували ціннісні орієнтири суспільства, давали змогу оцінювати продуктивність підсистем та їх значимість для загального розвитку системи.

Ключові слова: сталий розвиток, індикатори сталого розвитку, сучасна держава, комплексна взаємодія, система розвитку.

The authors analyzed the modern understanding of the concept of sustainable development, tried to formulate requirements that must be taken into account in the formation of indicators that allow to assess the socio-economic and socio-political status of the state or society in the territories of sustainable development. After all, the universally recognized goal of the state and society today is to ensure the sustainable development, in the face of increasing global challenges. The answer to the question of the possibility of transition of society, state, economy to the path of sustainable development needs to find out the availability of an appropriate system of indicators in the socio-economic life that characterize the situation at the national, regional and local level.

Finding the right set of sustainable development indicators for a city, region, country, or world is no easy task. It requires a thorough understanding of the principles of functioning of civil society, knowledge of the factors that influence sustainable development and the viability of all functioning systems. The number of representative indicators of sustainable development must, on the one hand, be as small as possible and, on the other hand, as sufficient as is necessary for a particular case.

System of potentials of a society capable of ensuring sustainable development, which included: individual potential, social potential, organizational potential, infrastructure potential, production potential, natural potential, normative and institutional potential is investigated and distinguished.

Authors further propose a set of indicators that would take into account the values of society and evaluate the performance of subsystems and their contribution to the overall development of the system.

Key words: sustainable development, indicators of sustainable development, modern state, complex interaction, system of development.

Постановка проблеми. У попередні часи сталий розвиток людством сприймався як належний стан і не був усвідомленою ціллю чи метою. Нині ж глобальні події змушують зосереджувати увагу на сталості як конкретній усвідомленій меті у сучасній цивілізації. Але ця концепція має бути доповнювана планами і програмами практичної реалізації у вимірах реального часу, що дає змогу перетворити теорію сталого розвитку на функціональну стратегію суспільного життя. Нині суспільство зобов'язане діагностувати наявність чи відсутність сталості розвитку або загроз стійкості в системах, що перебувають під державним управлінням або соціальним регулюванням. Тому для моніторингу, координації, планування та реального управління сталим розвитком потрібні відповідні індикатори, щоб дати чітку відповідь на питання: де ми перебуваємо відносно загальноцивілізаційної мети забезпечення сталого розвитку?

Мета статті – дослідити особливості переходу суспільства на сталий розвиток та удосконалити систему показників, які характеризують такий розвиток, виявити недоліки наявних індикаторів сталого розвитку та запропонувати такий перелік показників, які б урахували рекурсивність та комплексність систем оцінювання сталого розвитку, участь держави та потенційні можливості права як інструментів забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Проблеми загального цивілізаційного розвитку зумовлюють не тільки дослідження загроз стійкості глобального громадянського суспільства як системи, але й напрацювання пропозицій з метою реалізації швидких змін, спроможних сприяти життєздатності сучасного суспільства.

Людство разом із навколишньою природою становлять загальну систему життя цивілізації, яку у науці називають соціоекосистемою, частиною якої є людське суспільство і від якої воно залежить, підтримується великою кількістю компонентних систем. Тобто сталий розвиток можливий лише за умови життєздатності як компонентних систем, так і соціоекосистеми загалом. Незважаючи на невизначеність напряму сталого розвитку [16], необхідно виокремити основні компонентні системи та показники, які можуть надати істотну та достовірну інформацію про їхню життєздатність, дозволити моделювати територіальне управління і територіальний розвиток на засадах сталості [17].

Суспільна система людини (соціоекосистема), її складники, а також ресурсна та природоохоронна системи, від якої вони залежать, є складними динамічними системами. Людські цілі та цінності посідають чільне місце у визначенні наборів індикаторів розвитку людського суспільства. Виходячи з вищезазначеного, наведемо низку вимог, які, на нашу думку, необхідно враховувати у разі формування показників сталого розвитку:

– індикатори сталого розвитку необхідні для формування політики держави та інститутів громадян-

ського суспільства на всіх рівнях як адміністративно-територіальних (село, селище, місто, область), так і глобальних (держава, регіон, світ);

– кількість індикаторів має бути якомога меншою, а показники мають бути чітко визначені, носити системний характер, охоплювати всі елементи, надавати можливість оцінювати явища і процеси у динаміці.

Зрозуміло, що не може бути інтегрального і єдиного показника сталого розвитку, бо подібна концентрація на єдиному індикаторі розвитку перейшла зі сфери економіки у сферу політики і в результаті було втрачено цілісне відображення соціально-економічних та суспільно-політичних процесів і розуміння реального стану переходу до сталого розвитку. Нагадаємо, що вчені традиційно зосереджували дослідницьку діяльність на розрахунку багатства на душу населення (фінансових активів, землі або ресурсів), але, крім спостереження за рівнем інфляції та безробіття, приділяли більшу частину своєї уваги індикатору, який, по суті, вимірює швидкість вичерпання багатства природних ресурсів. Це показник «внутрішній валовий продукт» (надалі – ВВП – Gross Domestic Product) – загальна грошова вартість річного потоку товарів і послуг, вироблених в економіці. Він включає в себе всі товари та послуги, незалежно від їх внеску в національний розвиток: соціальні товари (такі як освіта, харчування та житло), а також втрачені соціальні блага (такі як вартість злочину, забруднення довкілля, нещасні випадки, інвалідність та поганий стан здоров'я). Оскільки з урахуванням сучасних технологій кожен з цих товарів і послуг пов'язаний зі значним споживанням невідновлюваних ресурсів і значним забрудненням навколишнього середовища, ВВП тепер в основному є показником того, як швидко витрачаються ресурси та перетворюються на грошові потоки, незалежно від їхнього впливу на суспільство [1], і, зрозуміло, не може розцінюватися як показник національного багатства і благополуччя чи ілюстрація сталого розвитку.

У відповідь на ці очевидні недоліки популярного ВВП інші вчені спробували визначити агреговані показники, які представляють більш точну картину не тільки матеріального добробуту, але й сталого розвитку [2]. В Індексі стійкого економічного добробуту (Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW)), який пізніше перетворився на індикатор справжнього прогресу (Genuine Progress Indicator (GPI)), ВВП коригується шляхом вирахування (а не складання) соціальних лих (таких як вартість очищення довкілля від забруднення або автомобільних аварій) і додавання (а не ігнорування) вартості неоплачуваних послуг (наприклад, у домогосподарствах і громадах).

Сама ідея розрахунку та застосування GPI [3] спрямована на створення адекватного вимірника економічного добробуту з урахуванням ролі зовнішніх чинників. Індикатор справжнього прогресу призначений для того, щоб відобразити ті сторони

розвитку, які лежать поза монетарним зверненням в економіку. Показник GPI охоплює вартість деяких неринкових видів діяльності, соціальні втрати, зумовлені девіантною поведінкою людини, недостатньою зайнятістю тощо.

Для того щоб встановити набір показників для оцінки розвитку суспільства, необхідно спочатку визначити різні компонентні системи або підсистеми суспільної системи, які формують суспільство, а також системи, від яких залежить розвиток людського суспільства. Визначальними [4; 6] тут є:

- індивідуальний розвиток (здоров'я, право на працю, кваліфікація, спеціалізація, освіта дорослих, соціалізація, реалізація громадянських свобод та прав людини [19], справедливість, гендерна роль, соціальні стандарти життя, сім'я);

- соціальна система (демографічний (та етнічний, зокрема) склад населення, розподіл доходів, соціальне забезпечення, медична допомога, споживчий кошик);

- політико-владна система (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні фінанси та податки, політичні партії та громадські організації, реальність демократії, правовий порядок та врегулювання конфліктів (екологічні, етнічні, економічні, а також за масштабом – національні, міжнародні), правове забезпечення в галузях інноваційної та технологічної політики);

- інфраструктура (ефективність адміністративно-територіального поділу, транспорт та система постачання (енергія, вода, послуги), утилізація відходів, комунікації та засоби масової інформації);

- економічна система (виробництво та споживання, гроші, торгівля, трудові ресурси та зайнятість, доходи, інновація та реновація);

- ресурси і довкілля (природне середовище, антропогенне середовище, екосистеми, атмосфера, гідросфера, природні ресурси, у тому числі невідновлювані ресурси, забруднення довкілля, деградація природного середовища).

Звичайно, можливі й інші способи структуризації загальної життєвої системи цивілізації, але потрібно вибрати бодай один, щоб продемонструвати системний підхід до вироблення показників сталого розвитку.

Для того щоб загальна життєва система – соціо-екосистема (система людини і суспільства, вбудована в природну систему) була життєздатною, кожна з цих суттєвих підсистем має функціонувати узгоджено з іншою і з урахуванням пріоритетів сталого розвитку. Тому завданням наукового дослідження стає пошук відповідних показників для кожної підсистеми, які разом розраховані на залучення накопиченого людством потенціалу з метою забезпечення сталого розвитку [5; 6]. Спробуємо охарактеризувати цей потенціал.

Індивідуальний потенціал являє собою соціально-мотиваційний фонд людини, необхідний для компетентних індивідуальних дій, які забезпечують можливість індивідуального розвитку (накопичений

фонд морально-етичних ресурсів і традицій, культури та світогляд).

Соціальний потенціал – це здатність конструктивно використовувати культурний, професійний, освітній, науковий компоненти на користь загальної життєвої системи.

Організаційний потенціал проявляється у ноу-хау та стандартах ефективності організації економіки, діяльності влади та інших інститутів громадянського суспільства з метою ефективного використання ресурсів (природних і людських) на користь соціо-екосистеми.

Інфраструктурний потенціал визначає запас експлуатованих урбоекотологічних систем, магістралей (автомобільних, залізничних, водних, електричних, трубопровідних), господарської діяльності як матеріальної основи всієї політичної, економічної та соціально-культурної діяльності.

Виробничий потенціал включає в себе запаси виробничих, розподільних, трудових та маркетингових об'єктів, які забезпечують засоби для економічної діяльності.

Природний потенціал являє собою запас відновлюваних і невідновних ресурсів і матеріалів, енергії та біоекосистем, включаючи їх здатність до повторного використання у виробництві або переробки чи утилізації відходів.

Нормативний потенціал включає систему права, зокрема такі її галузі, як екологічне право, цивільне і господарське право, право інтелектуальної власності, а також систему реалізації права. У поєднанні із виробничим і організаційним потенціалом він творить економіко-правовий механізм охорони довкілля як механізм забезпечення сталого розвитку [18].

Інституційний потенціал охоплює все інституційоване громадянське суспільство, традиційно структуроване на три сектори (інститути влади та місцевого самоврядування, інститути регулювання економіки, недержавний сектор громадських організацій).

Як ми вже зазначали вище, сталий розвиток спрямований на зміну навколишнього середовища внаслідок коеволюції соціальної та природної систем. Тому важливо визначити індикатори, які дають своєчасну інформацію про зміни соціо-екосистеми загалом, а також навколишнього середовища, у якому функціонує ця соціосистема.

Звідси необхідно визначити показники, які дають чітке уявлення про співвідношення швидкості реакції системи і швидкості негативних змін у довкіллі.

З огляду на це індикатори сталого розвитку мають враховувати основні властивості збалансованої системи, що побудовані на таких ціннісних орієнтирах [7–8]:

1. Якість довкілля та можливість визначити його як сприятливе для життя. Цей орієнтир необхідний для забезпечення негайного існування системи в звичайних умовах навколишнього середовища.

2. Ефективність економіко-правового механізму забезпечення сталого розвитку. Система має в довгостроковій перспективі бути дієвою у використанні

економічних, фінансових, людських та інших ресурсів для стабілізації негативного впливу суспільства на навколишнє середовище задля забезпечення сталого розвитку.

3. Екологічні права і свободи. Соціосистема мусить мати можливість по-різному справлятися з проблемами, що виникають через різноманіття навколишнього середовища.

4. Екологічна безпека. Система має бути захищена правовими та інституційними засобами від негативних впливів змін антропогенного навколишнього середовища.

5. Адаптивність. Система мусить мати можливість змінювати свої параметри і/або структуру, щоб генерувати більш адекватні відповіді на виклики, пов'язані зі зміною навколишнього середовища.

6. Правосвідомість та еколого-правова культура. Значний вплив на систему вимагає врахування емоційно-психологічних потреб людей, вивчення ціннісних правових установок як мотивів поведінки, що може сприяти чи перешкоджати сталому розвитку на індивідуальному, груповому чи суспільному рівні.

Слід сказати, що вітчизняними науковцями була розроблена стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року [9], зокрема:

– вектор розвитку, який передбачає забезпечення сталого розвитку країни, проведення структурних реформ, забезпечення економічного зростання екологічно невиснажливим способом, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності;

– вектор безпеки, що покликаний забезпечити гарантії безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеність інвестицій та приватної власності, миру, кордонів, чесне та неупереджене правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та

забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції;

– вектор відповідальності, що спрямований на забезпечення гарантій кожному громадянину, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; гарантованість доступу до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших пріоритетів і послуг у державному та приватному секторах;

– вектор екологічного патріотизму, який має забезпечити відповідальне використання природних ресурсів та екологічно безпечне господарювання, взаємну повагу та толерантність у суспільстві, гордість за власну державу, її історію, культуру, науку та спорт [18].

Як було зазначено раніше, провідною ідеєю концепції сталого розвитку є забезпечення високого рівня життя, що передбачає в тому числі і гармонійний розвиток еколого-правової та соціально-економічної сфер.

Висновки. Отже, головну роль у забезпеченні сталого розвитку відіграє системний підхід, комплексне врахування всіх індикаторів сталого розвитку, гармонійне функціонування всіх складників.

З огляду на вищенаведену аргументацію політика сталого розвитку має бути спрямована на розв'язання проблем, пов'язаних із процесом нагромадження, дефрагментації та перерозподілу сукупного багатства (матеріального, духовного, фінансового, організаційного, кадрового) задля забезпечення задоволення всіх запитів сталого розвитку. Остаточна така політика може бути закріплена як стратегія глобального розвитку в Екологічній конституції Землі [20].

Список використаних джерел:

1. Cobb C., Halstead T., Rowe J. If the GDP is up, why is America down? *Atlantic Monthly*, October 1995. Pp. 59–78.
2. Moldan B., Billharz S., Matravets R. (eds.) Sustainability indicators: A report on the project on indicators of sustainable development. Chichester and New York : John Wiley, 1997.
3. Neumayer E. The human development index and sustainability – a constructive proposal. *Ecological Economics*, No 39 (1). Pp. 101–114.
4. Wackernagel M., Rees W. Our ecological footprint. Philadelphia : New Society Publ. Gabriola, Canada, 1996.
5. OECD, Organization for Economic Cooperation and Development core set of indicators for environmental performance reviews. A synthesis report by the Group on the State of the Environment. Paris : OECD, 1993.
6. Swart R.J., Bakkes J. (eds.) Scanning the global environment: A framework and methodology for integrated environmental reporting and assessment. Bilthoven, the Netherlands : RIVM, 1995.
7. Bossel H. Orientors of nonroutine behaviour. Concepts and tools of computer-assisted policy analysis. *Basel: Birkhäuser*, 1977. Pp. 227–265.
8. Bossel H. Viability and sustainability: Matching development goals to resource constraints. *Futures*, vol. 19, no. 2, 1987. Pp. 114–128.
9. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SD%20Project_Ukraine_version%203-2-1.pdf.
10. Юрій С. У пошуках компромісу між державним пагтерналізмом і фінансизмом. *Світ фінансів*. 2008. № 4. С. 11.
11. Гутман Г.В. Управление региональной экономикой. *Финансы и статистика*, 2001. 176 с.
12. Захарченко О.В. Оцінка та проблеми сталого розвитку у світі. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgibis_64.exe?
13. Калинин М.Ю. Теоретико-методические основы концепции устойчивого развития региона. *Региональная экономика: теория и практика*. 2005. № 9 (24). С. 14.
14. Кузнецов О.Л. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа – общество – человек. Санкт-Петербург : Наука, 2008. 240 с.
15. Мельник Л.Г. Основы стійкого розвитку : посібник для післядипломної освіти. Суми : Університет. кн., 2006. 383 с.
16. Костицький В.В., Данилишин Б.М. Передумови і перспективи сталого економічного розвитку регіонів України. *Малий і середній бізнес*. 1999. № 1.

17. Костицький В.В. Системний підхід і моделювання в територіальному управлінні охороною навколишнього середовища. *Вдосконалення законодавства про народне господарство в умовах інтенсифікації суспільного виробництва* : тези доповідей і повідомлень Всесоюзної наукової конференції. Москва, 26–28 травня 1987.

18. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ : УСП МСБ "Eusmei", 2003. 772 с.

19. Костицький В.В. Становление и развитие института экологических прав человека в законодательстве Украины / В кн.: Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Харьков : Право, 2011. Т. 4: Методологические основы развития экологического, земельного, аграрного и хозяйственного права. / Под общ. ред. Ю.С. Шемшученко. С. 209–247 (в соавт. с А.П. Гетьманом, д-р. юрид. наук, проф., акад. НАПрН Украины).

20. Костицький В.В. Екологічна Конституція Землі як цивілізаційний вибір. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : матеріали круглого столу, присвяченого 90-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України В.К. Попова. Харків, 1 березня 2019 р. / За загальною редакцією професорів А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. Харків : «Право», 2019. С. 42–45.